

Aurelija GRIŠKEVIČIENĖ

*Vilniaus universitetas***NORVEGŲ KALBOS LŪŽIO KONSTRUKCIJA IR JOS ATITIKMENYS LIETUVIŲ KALBOJE**

1. Įvadinės pastabos

Norvegų kalboje kaip ir kitose analitinėse kalbose gramatiškai apibrėžta¹ žodžių tvarka labai riboja galimybes sakinyje paskirstyti informaciją aktualiosios skaidos atžvilgiu. Kad būtų galima išlaikyti įprastą informacinio krūvio pasiskirstymą, kai pereinama nuo temos prie remos², ir kad aktualią informaciją pateikiantys elementai būtų nustumti kuo toliau į sakinio galą, norvegų kalboje svarbų vaidmenį atlieka tam tikros specialios sintaksinės konstrukcijos, viena iš jų – vadinamasis lūžis (*utbrytning*). Lietuvių kalba, kurioje žodžių tvarka yra laisva ir priklauso beveik tik nuo aktualiosios skaidos, tokios konstrukcijos neturi. Kita vertus, pastebėta, kad lūžio konstrukcija gana dažnai vartojama verčiant tekstą iš lietuvių kalbos į norvegų. Taigi šio tyrimo tikslas – aktualiosios skaidos atžvilgiu iširti lūžio konstrukcijos atitikmenis lietuvių kalboje.

Tyrimo medžiaga rinkta iš įvairių grožinės literatūros vertimų. Pavyzdžiai, kur tiriamoji konstrukcija vartojama norvegų kalboje, kai verčiama iš lietuvių kalbos, išrinkti iš R. Granauskos apysakos „Gyvenimas po klevu“³, vienintelio prozos kūrinio, išversto iš lietuvių kalbos į norvegų. Tyrimui iš apysakos išrinkti visi sakiniai, kuriuos verčiant pavartota lūžio konstrukcija. Lyginant šios konstrukcijos vartojimą vertime į norvegų ir švedų kalbas, panaudoti keli atsitiktinai parinkti atvejai iš tos pačios apysakos vertimo į švedų kalbą⁴. Apibendrinant atvejus, kaip lūžio konstrukcija gali būti verčiama į lietuvių kalbą, pavyzdžiai buvo renkami iš J. Gaarderio romano „Sofijos pasaulis“ ir jo vertimo į lietuvių kalbą⁵. Šis romanas pasirinktas todėl, kad parašytas dviem stiliais: čia į grožinį siužetą įpinta filosofijos istorija, parašyta moksliniu stiliumi, – tai užtikrina stilistinę tiriamos medžiagos įvairovę. Klaidų, kai aktualiosios

¹ Plačiau apie gramatiškai laisvos (variacinės) ir gramatiškai apibrėžtos žodžių tvarkos sąvokas žr. DLKG³ 645t.

² Tema ir rema yra pagrindiniai aktualiosios skaidos elementai. Tema – dažniausiai iš konteksto žinoma informacija, rema – nauja informacija, kuria kas nors pasakoma apie temą.

³ R. Granauskas, *Gyvenimas po klevu*, Vilnius, 2000 (trump. GP); R. Granauskas, *To fortelinger fra Litauen*, vert. P. Arbo, Oslo, 1999 (trump. TFL).

⁴ R. Granauskas, *Livet under lönnen*, vert. A. Kreuger, Stockholm, 1991 (trump. LL).

⁵ J. Gaarder, *Sofies verden*, Oslo, 1994 (trump. SV); J. Gaarder, *Sofijos pasaulis*, vert. E. Išganaitytė, Vilnius, 1998 (trump. SP).

skaidos elementai neteisingai perteikiami vertime, ieškota įvairiuose grožinės literatūros vertimuose iš norvegų kalbos⁶.

2. Lūžio konstrukcijos struktūra, funkcija, variantai

2.1. Lūžio konstrukcijos struktūra

Lūžis – aktualiosios skaidos atžvilgiu svarbi norvegų kalbos konstrukcija⁷, vartojama pabrėžti bet kuriai sakinio daliai. Sakinys su minimąja konstrukcija pradedamas *det er ~ tai yra* arba *det var ~ tai buvo* ir po jo einančia akcentuojamąją sakinio dalimi, kuri taip pat išskiriama ir intonacija.

Lūžio konstrukcijos modelį galima pavaizduoti taip (Å f a r l i 1997, 163):

Det ~ tai + være ~ būti + akcentuojamoji sakinio dalis + sakiny

Sudarant lūžio konstrukciją, akcentuojamoji sakinio dalis patenka į kitą sakinį, kur veiksnys yra *det ~ tai*, o tarinys – *være ~ būti*. Iš likusios pirminio sakinio dalies formuojamas šalutinis sakiny, pvz.: *han er bonde ~ jis yra valstietis. Det er bonde han er ~ *tai yra valstietis, (kas) jis yra*⁸. Konstrukcijos esmė yra tai, kad sakinio dalis perkeliama iš savo įprastos vietos į atskirą sakinį, kuris sudaromas tikrai dėl tos sakinio dalies. Šia konstrukcija gali būti akcentuojamos visos sakinio dalys, pvz.: veiksnys (*det var Nina som gav Peter en bok ~ *tai buvo Nina, kuri davė Peteriui knygą*), papildinys (*det var roser hun kjøpte ~ *tai buvo rožės, (ka) ji nupirko*), vardinė tarinio dalis (*det er lege Mari skal bli ~ *tai yra gydytoja, (kuo) Mari taps*), aplinkybė (*det var i Bergen hun studerete ~ *tai buvo Bergene, (kur) ji studijavo*) (G o l d e n et al. 1993, 157, 334). Lūžis nevartojamas pabrėžti dalelytėms ir prieveiksmiams *nemlig ~ būtent, jo ~ juk, bare ~ tikrai, ikke ~ ne* (L i e 1998, 77).

Abu lūžio konstrukcijos sakiniai labai glaudžiai susiję. Norvegų kalboje yra trys šių sakinių siejimo formos: su *som ~ kuris*, su *at ~ kad* ir be jokio jungiamojo žodžio.

⁶ Be minėtųjų kūrinių, taip pat cituojami sakiniai iš E. F. Hanseno romano „Salme ved reisen slutt“ bei jo vertimo į lietuvių kalbą: E. F. H a n s e n, Salme ved reisen slutt, Trondheim, 1992; E. F. H a n s e n, Psalmė kelionės pabaigoje, vert. R. Paičienė, Vilnius, 1997.

⁷ Lūžio konstrukcijų yra ir kitose kalbose. Jos gana dažnos anglų ir prancūzų kalbose, pvz.: *It is you who are the boss. C'est moi qui suis le chef*. Anglų kalboje yra skiriama keletas lūžio tipų: *it cleft, WH cleft* arba *pseudo-cleft, reverse WH cleft* (W e i n e r t, M i l l e r 1996, 172).

Švedų ir danų kalbose ši konstrukcija vartojama taip pat kaip ir norvegų kalboje (L u n d e b y 1967, 13).

Vokiečių kalboje šių konstrukcijų pasitaiko, bet ne taip dažnai. XVIII amžiuje lūžio konstrukcija dėl prancūzų kalbos įtakos čia vartota daug dažniau. Dabartinėje vokiečių kalboje ji retesnė galbūt todėl, kad ši kalba išlaikė sudėtingesnę morfologinę sistemą: linksniai įgalina laisviau naudotis inversija pabrėžiant atskiras sakinio dalis, todėl tokios specialios konstrukcijos poreikis čia žymiai mažesnis (L u n d e b y 1967, 13).

⁸ Ženklu * čia ir toliau žymimas pažodinis sakinio vertimas. Kai toks vertimas trukdo suprasti sakinį aktualiosios skaidos atžvilgiu, jis derinamas prie lietuvių kalbos gramatikos.

Jungimas be jungiamojo žodžio būdingas sakiniams, kuriuose akcentuojamas papildinys, tačiau juos galima jungti ir įvardžiu *som ~ kuris*, pvz.: *det er Kari (som) du ser på dette bildet ~ *tai yra Kari, (kuria) tu matai šioje nuotraukoje*. Kai šia konstrukcija akcentuojamas veiksny, *som ~ kuris* yra privalomas, pvz.: *det var jeg som gjorde det ~ *tai buvau aš, kuris tai padarė*. Jungtuku *at ~ kad* paprastai jungiami sakiniai, kur pabrėžiama aplinkybė. Kartais galima pasirinkti, ar vartoti jungiamąjį žodį, ar ne. Tačiau pabrėžiant tarinį, jungiamasis žodis nevartojamas. Tokiu atveju šalutiniame sakinyje reikia naujo tarinio, pavaduojančio akcentuojamąjį, – tada vartojamas veiksmazodis *gjøre ~ daryti (veikti)*, kuris vienintelis norvegų kalboje gali atlikti tokią reprezentuojančią funkciją, pvz.: *hun stjeler ~ ji vagia. – Det er stjele(r) hun gjør ~ *tai yra vogti (vagia), (ka) jinai daro*. Akcentuojamoji sakinio dalis yra sakinio predikatas; *det* yra formalus veiksny (L i e 1998, 77).

Lūžio konstrukcija vartojama ir teiginiuose, ir šalutiniuose sakiniuose, ir klausimuose; ji ypač dažna specialiuosiuose klausimuose, bet negali būti vartojama sakiniuose, kur tarinys yra liepiamosios ar tariamosios nuosakos. Pasitaiko ir atvejų, kai viename sakinyje pavartotos dvi lūžio konstrukcijos, pvz.: *det var i vår ungdom at det var han som var sterkest ~ *tai buvo mūsų jaunystėje, kai tai buvo jis, kuris buvo stipriausias* (L u n d e b y 1967, 9).

Kad pabrėžimo lūžio konstrukcija efektas būtų stipresnis, ji galima derinti su emfatinė inversija, pvz.: *da var det at uværet brøt løs ~ *tada buvo tai, kai staiga prasidėjo blogas oras, men også nu var det du som skrek ~ *bet taip pat dabar buvai tai tu, kuris šaukė*. Nors ir inversijos, ir lūžio konstrukcijos funkcija ta pati – pabrėžti kurią nors sakinio dalį, naudotis lūžiu yra lengviau, prieinamiau, nes inversijos galimybes riboja griežta žodžių tvarka (L u n d e b y 1967, 9).

2.2. Lūžio konstrukcijos funkcija tekste

Pagrindinė lūžio konstrukcijos funkcija yra akcentuojamoji, t. y. ja pabrėžiama viena sakinio dalis ir parodoma, kad ji komunikaciniu požiūriu svarbiausia. Tai, kas eina po to, – visos likusios sakinio dalys – yra adresantui žinoma informacija. Šią konstrukciją būtų galima laikyti tam tikra „remizavimo“ priemone. Ji įgalina pabrėžti remos elementą, kurio informacinis krūvis didžiausias. Taigi lūžio konstrukcija pabrėžiama sakinio dalis perduoda svarbiausią sakinio informaciją. Tą sakinio dalį pabrėžia ir intonacija, tiesa, ne visada – to gali nebūti kanceliariniuose tekstuose, naujienų pranešimuose, specialiuosiuose klausimuose (L i e 1998, 78).

Kita vertus, negalime sakyti, kad kalbamąja konstrukcija pasakoma ir pabrėžiama visiškai nauja informacija: konstrukcijos esmė yra ne pasakyti kažką visiškai nauja, bet pabrėžti konteksto momentą, kurį pageidautina patikslinti. L u n d e b y (1967, 10), L i e (1998, 77) mano, kad šios konstrukcijos funkcija yra ką nors identifikuoti kartu atmetant kitas galimybes. Pvz.: *det var min bror som kom ~ *tai buvo mano brolis, kuris*

atėjo. Iš tikrųjų šis šalutinis sakinyš nepasako nieko naujo apie mano brolių; žinoma, kad kažkas atėjo, o šalutiniu sakiniu tiksliai identifikuojamas atėjusysis. O kai pasakoma: *det var Petter som tok boka ~ *tai buvo Peteris, kuris paėmė knygą*, tai klausytojui paprastai yra žinoma, kad kažkas paėmė knygą, bet nežinoma, kas. Kalbėtojas tą „kažką“ identifikuoja ir tuo pačiu metu netiesiogiai supranta, kad tai ne Markus, Ivaras ar kas nors kitas. Kalbant apie aplinkybių akcentavimą lūžio konstrukcija, Lundebys siūlo terminą tikslinimas (*presisering*), nes identifikavimo terminas šiuo atveju nelabai tinka (Lundebys 1967, 10).

Lūžio konstrukcija „pastumia“ naują informaciją link sakinio galo ir taip neleidžia aktualiai informacijai atsidurti sakinio pradžioje.

Yra ir kitoks šios konstrukcijos pagrindinės funkcijos interpretavimas. Faarlundas mano, kad pagrindinė lūžio funkcija yra užkirsti kelią veiksniu negalinčiam eiti sakinio daliai užimti veiksnio poziciją. Tokiuose sakiniuose, kuriuose nėra veiksnio galinčių būti sakinio dalių, jo vietoje atsiduria informacijos krūvio neturintis *det*. Daugumoje sakinių lūžio konstrukcija pabrėžiamas veiksnys, o tai leidžia manyti, kad tokių sakinių funkcija pirmiausia yra ne pabrėžti sakinio dalį, kuri perduoda aktualią informaciją, ir likusią sakinio dalį pateikti kaip žinomą informaciją, o sutrukdyti sakinio daliai su aktualia informacija tapti veiksniumi (Faarlund 1992, 141).

Ši konstrukcija ypač būdinga šnekamajai kalbai. Kalbančiajam ji padeda aiškiai pranešti informaciją ir stipriai pabrėžti jam svarbias sakinio dalis. Tekstas, kur ši konstrukcija dažna, būna intensyvus, akcentuotas, gyvas (Lundebys 1967, 12).

2.3. Lūžio konstrukcijos variantai

2.3.1. Netikrasis lūžis

Norvegų gramatikose aprašomas ir kitas reiškinyš, vadinamas netikruoju lūžiu („*falsk*“ *utbrytning*). Pastebėta, kad laikraščiuose ir kanceliariniuose tekstuose šios konstrukcijos akcentuojamoji funkcija gerokai susilpnėjusi. Lūžis gali būti vartojamas tiesiog kam nors pranešti, o ne pabrėžti, pvz.: *det er med spenning vi venter både på erklæringen og på budsjettendringene ~ *tai yra su įtampa, (kad) mes laukiam ir pranešimo, ir biudžeto pakeitimų*. Lūžis taip pat gali būti vartojamas atitraukti dėmesį nuo esminių dalykų prie šalutinių, pvz.: *det er med beklagelse vi finner å måtte medele Dem at deres ansettelse ikke vil kunne fornyes utover den første juli d.å. ~ *tai yra apgailestaudami, (kad) mes turime pranešti Jums, kad jūsų įdarbinimas negalės būti pratęstas po šių metų liepos pirmos* (Lundebys 1967, 11).

2.3.2. Pseudolūžis

Norvegų kalboje dar galima konstrukcija, vadinama pseudolūžiu (*pseudoutbrytning*), pvz.: *den som kjørte, var Per ~ *tas, kuris vairavo, buvo Peras*⁹. Sakiniai su šia konstrukcija pradedami šalutiniu sakiniu, kuriuo pasakoma tai, kas žinoma, o po jo eina aktuali

⁹ Pažymėtina, kad pseudolūžis, priešingai nei lūžis ar netikrasis lūžis, įmanomas ir lietuvių kalboje.

informacija. Tokia konstrukcija galima, kai į remos poziciją reikia nukelti veiksnį, tiesioginį papildinį, tarinio vardinę dalį ar veiksmazodinį junginį (F a a r l u n d 1992, 70).

Sakiniai su pseudolūžiu žymiai retesni nei sakiniai su tikrojo lūžio konstrukcija. Tai rodo, kad norvegų kalboje nukelti šalutinį sakinį į galą yra svarbiau nei atkelti žinomą informaciją į sakinio pradžią (F a a r l u n d 1992, 140). Juk temos-remos sekos principas geriau išlaikytas būtent pseudolūžyje, o ne lūžyje.

3. Lūžio konstrukcija vertimuose

Lietuvių kalboje sakinio dalių išsidėstymą lemia aktualioji skaida, tad tema dažniausiai pasakoma prieš remą. Kai rema norima pradėti sakinį, ji išskiriama tam tikra intonacija ir / arba inversine žodžių tvarka (DLKG³ 646t.). Šie pastebėjimai leidžia daryti prielaidą, kad lūžio konstrukcijos funkciją lietuvių kalboje turėtų atlikti žodžių tvarka bei inversija.

3.1. Lūžio konstrukcija vertime iš lietuvių kalbos į norvegų

R. Granausko apysakos „Gyvenimas po klevu“ vertime į norvegų kalbą buvo rastas 51 sakinytis, kuriame pavartota lūžio konstrukcija. Lietuvių kalboje tokia konstrukcija visiškai neįmanoma, o vertime iš lietuvių kalbos į norvegų ji gana dažna. Šiame skyrelyje ir bus aptarti tie atvejai, kai vertime į norvegų kalbą vartojama lūžio konstrukcija.

3.1.1. Lūžio konstrukcija vertime į norvegų kalbą dažniausiai vartojama tada, kai lietuviškame sakinyje yra inversija, t.y. ten, kur rema sakinio pradžioje, pvz.:

Jau seniai nebebuvo apie sodybą
nei tvoros, nei vartų (GK 8).

Det var lenge siden det hadde vært grind og
gjerde rundt gården (TFL 12).

*Tai buvo seniai, (kai) buvo vartai ir tvora
aplink sodybą.

Kitame pavyzdyje rema – vietos aplinkybė, dėl inversijos iškelta į sakinio priekį. Vertime jos raiška yra pakeista iš prielinksninio junginio įrieveiksmį, bet tai nedaro jokios įtakos aktualiosios skaidos atžvilgiu:

Už to Ašupio, pamiškėj, buvo nuošali
sodyba, į ją ir reikėjo nueiti
(GK 23)¹⁰.

Bak Ašupis, i skogbrynet, lå en avsides går,
og det var dit de skulle gå (TFL 24).

*Už Ašupio, pamiškėje, buvo nuošali sodyba,
ir tai buvo ten, (kur) jie turėjo nueiti.

Inversija dažniausiai dar sustiprinama leksinėmis priemonėmis. Šiame pavyzdyje tai dalelytė *gal* beirieveiksmis *apskritai*. Prieveiksmis *apskritai* į norvegų kalbą net neišverstas. Vis dėlto rema vertime akcentuota pakankamai, nes pavartota lūžio konstrukcija:

¹⁰ Čia ir toliau sakiniuose, kur yra kelios temos ir remos, išretinama tiriamoji sakinio dalis.

(...) gal apskritai pirmąsyk senąją mato (...) (GK 47).

(...) det var kanskje første gang hun så den gamle kona (...) (TFL 43).

*Tai buvo gal pirmas kartas, (kai) ji matė senąją moterį.

3.1.2. Lūžio konstrukcijos vertime dažnai vartojamos ir tada, kai originale rema užima neutraliame sakinyje įprastą, t.y. yra sakinio galo, poziciją. Tada didžiausią informacinį krūvį turintį elementą nurodo žodžių tvarka, dažnai kartu su leksinėmis priemonėmis, pvz.:

Ateinančią žiemą bus lygiai trisdešimt metų, kai jos žmogus guli po žeme (GK 16).

Neste vinter ville det være tretti år siden mannen hennes ble begravd (TFL 18).

*Kitą žiemą būtų tai prieš trisdešimt metų (kai) jos vyras buvo palaidotas.

Šiame pavyzdyje ir lietuvių, ir norvegų kalbose matome gana panašią sakinio sintaksinę struktūrą: lietuviškame originale rema, laiko aplinkybė *prieš trisdešimt metų*, yra pagrindinio sakinio gale, ją paryškina irrieveiksmis *lygiai*. Norvegų kalboje tam pavartotas lūžis ir taip išlaikyta pagrindinių aktualiosios skaidos komponentų, temos ir remos, seka. Žinoma, ir norvegų kalboje aplinkybė gali užimti galutinę sakinio poziciją – ten ir yra įprasčiausia aplinkybės vieta, tačiau tokiu atveju nebūtų galima pastebėti, kad kaip tik aplinkybei tenka didžiausias informacijos krūvis.

3.1.3. Kartais tam, kad vertimas nesiskirtų nuo originalo aktualiosios skaidos atžvilgiu, kad būtų išlaikytas informacijos krūvio pasiskirstymas ir nepakistų sakinio reikšmė, reikia ne tik pasinaudoti įvairiomis specifinėmis sintaksinėmis konstrukcijomis, bet ir pertvarkyti sakinio dalis, pvz.:

Juk tai senųjų kaimo sodybų vietos (GK 36).

Det er jo der de gamle gårdene lå i landsbyen (TFL 35).

*Tai yra juk ten, (kur) senosios sodybos buvo kaime.

Šiame sakinyje didžiausias informacinis krūvis tenka veiksmiui, jis yra sakinio rema. Vertime remos pozicijoje yra nebe veiksnys, o to paties turinio aplinkybė, tačiau dėl to nepakinta nei sakinio dalių semantika, nei informacinio krūvio paskirstymas.

3.1.4. Kartais remą lietuviškame variante nurodo tiksliai leksinės priemonės, o vertime pavartojamas lūžis, pvz.:

Ne apie tą kalbam (GK 109).

Det er ikke det vi snakker om (TFL 98).

*Tai yra ne tai (apie ką) mes kalbam.

Kai remą originale nurodo ir leksinės priemonės, dažniausiai tai būna priešinamoji dalelytė *ne / ikke*, pvz.:

Ne balso gražumas, ne giesmės
žodžiai čia buvo svarbu (...) (GK 39).

Det var ikke skjønnheten i stemmen eller ordene
i sangen som var viktig (TFL 37).
*Tai buvo ne balso gražumas arba giesmės žodžiai,
kurie buvo svarbu.

3.1.5. Dialoguose visada jaučiamas inversiją lydintis frazės kirtis, nes sakytinėje kalboje svarbiausia aktualiosios skaidos reiškimo priemonė yra intonaciniai požymiai (Girdeniė 1971, 39). Tokiais atvejais lūžio konstrukcija vertime labai tinka, juolab kad ji ypač būdinga sakytinei kalbai, ir rašte dažniausiai atsiranda kaip tik tada, kai perteikiama sakytinė kalba (F a a r l u n d et al. 1997, 942), pvz.:

Apie mane jis sakė!.. Apie mane!..
(GK 11)

Det var meg den fortalte om! Om meg! (TFL 14)
*Tai buvo apie mane, (apie ką) jis pasakojo!
Apie mane!

Ar aš tokį užauginau? (GK 54)

Var det jeg som oppdro ham sånn? (TFL 50)
*Ar buvau tai aš, kuri užaugino jį tokį?

3.1.6. Lūžis sakytinėje norvegų kalboje ypač dažnas klausimuose (F a a r l u n d et al. 1997, 1091) – tai atsispindi ir vertime: beveik pusė atvejų, kai vertime atsiranda lūžis, yra klausimai. Dažniausiai lūžis čia yra papildoma klausiamojo žodžio akcentavimo priemonė. Juk klausiamasis žodis atstoja remą, o likusi klausimo dalis yra tema. Lietuvių kalboje tokiais atvejais intonacijai turbūt tenka svarbesnis vaidmuo negu norvegų kalboje. Pavyzdžiui, norvegų kalbos specialiuosiuose klausimuose emfazė iš viso nėra įprastas reiškinys (pvz.: *hvem er det som kommer? ~ Kas yra tai, kuris ateina?, Når er det de reiser? ~ Kada yra tai, (kad) jie išvyksta?* (L i e 1984, 78). Tokiuose klausimuose kirtį gali turėti tarinys (veiksmazodžio *būti* forma).

Lūžio konstrukcija vertime pavartota klausimuose, pabrėžiančiuose įvairias sakinio dalis:

veiksni:

Ne, bet tu man pasakyk: kas tą
gerąją mėsą ir suėda?
(GK 93)

Men fortell meg: hvem er det som
spiser opp alt det gode kjøttet? (TFL 84)
*Bet pasakyk man: kas yra tas, kuris suvalgo visą
gerąją mėsą?

papildinį:

Ką jos daro, ką jos kalba ant kelio
sustojusios! (GK 54)

Hva var det de gjorde, hva var det de sto her og
sa midt på veien? (TFL 49)
*Kas buvo tai, (ką) jos darė, kas buvo tai, (ką)
jos stovėjo čia ir kalbėjo kelio vidury?

pažyminį:

(...) kas ten per darbas, kad girti
ir girti? (GK 62)

(...) hva er det for slags arbeid der man bare
drikker og drikker? (TFL 57)
*Kas yra tai per darbas, kur tik geria ir geria.

aplinkybę:

Ar to ir tebuvai atvažiuoti?
(GK 58)

Var det derfor du kom hit? (TFL 53)
*Ar buvo tai todėl, (kad) tu atvažiuoti čia?

3.1.7. Daug lūžio konstrukcijų vartojama retoriniuose klausimuose bei sušukimuose. Šios stilistinės figūros reiškia ekspresyvią, emociingą kalbą, nustebimą, susijaudinimą. Žinoma, jos dominuoja sakytinėje kalboje, o rašytiniame tekste – dialoguose. Kadangi tokiais atvejais verčiant svarbu perteikti ir teksto turinį, ir replikų emocinį krūvį, vertimas dažnai būna laisvas, jame gali pasikeisti ir sintaksė, ir sakinio dalys, jų semantika; aktualioji skaida gali būti reiškiamą kitokiomis priemonėmis nei originale ir t.t. Tokius pavyzdžius aktualiosios skaidos atžvilgiu sunku ir lyginti, pvz.:

Ar aš jums nesakiau! (GK 21)

Det var det jeg sa! (TFL 22)
*Tai buvo tai, (ką) aš sakiau!

Šiame lietuviško originalo sakinyje remos poziciją užima neigiamas veiksmožodis *nesakiau*, o vertime lūžio konstrukcija akcentuotas objektas *tai*, kurio originale net nėra. Bet tai specifiniai atvejai – juose svarbiausia perteikti stilistinę specifiką.

Kai kuriuose retoriniuose klausimuose specialusis klausimas gali būti verčiamas taip/ne klausimu su lūžio konstrukcija, pvz.:

Ko jos žmogus nemokėjo,
ko pats nepasidirbo? (GK 114)

Var det noe hennes mann ikke kunne, var det noe
han ikke kunne gjøre selv? (TFL 102)
*(Ar) buvo tai kas nors, (ko) jos vyras nemokėjo,
buvo tai kas nors, (ko) jis negalėjo padaryti pats?

3.1.8. Kai lietuviškuose ekspresyviuose sakiniuose rema yra pažyminy, t.y. kai tekste yra pažyminio klausimas, kurio pagrindinė funkcija akcentuoti veiksnį, norvegiškame vertime dažnai vartojama konstrukcija *hva er/var det for slags + daiktavardis ~ kas yra/buvo tai per + daiktavardis*, pvz.:

Argi tai darbas – su žmonėmis,
kuriuos dorai tik iš matymo tepažįsti?
(GK 42)

Hva var det for slags arbeid – sammen
med folk du bare kjente av utseende? (TFL 39)
*Kas buvo tai per darbas – kartu su žmonėmis,
(kuriuos) tu tikrai pažinojai iš matymo?

Kokie dar jam susimetimai? (GK 62)

Hva er det for slags selskap for ham?(TFL 56)
*Kas yra tai per draugija jam?

3.1.9. Lūžio konstrukcija yra paranki priemonė reminiam veiksniumi išskelti iš pirmosios sakinio pozicijos, kur aktualiosios skaidos atžvilgiu yra temos vieta; matyt, todėl ji tokia dažna norvegų kalboje, ypač sakytinėje. Nors lūžis norvegų kalboje dažniausiai ir vartojamas akcentuoti veiksniumi, o ne kitoms sakinio dalims (F a r l u n d 1992, 61), tačiau tai vertime neatsispindi. Taip yra tikriausiai todėl, kad veiksniumi perkelti

į remos poziciją vertėjas gali pasirinkti ir kitas priemones (pvz.: pasyvizaciją, pristatomąją konstrukciją, semantinius sakinio dalių pakeitimus), kurios rašytinei kalbai labiau tinka nei lūžio konstrukcija.

3.1.10. Būdo ir priežasties aplinkybių akcentavimas lūžio konstrukcija norvegų kalboje labai retas (F a r l u n d et al. 1997, 942), tai atsispindi ir vertime (tik vienas atvejis). Taip pat vertime nėra nė vieno sakinio, kur šia konstrukcija akcentuojamas veiksmažodis. Veiksmažodžio akcentavimas lūžio būdu norvegų kalboje irgi retas ir yra specifinis palyginti su kitų sakinio dalių akcentavimu šia konstrukcija (žr. 2.1). Be to, veiksmažodžio pozicija norvegų kalboje sintaksiškai griežčiausiai apibrėžta, todėl kai veiksmažodis yra sakinio rema, verčiant reikia naudotis kitomis, ne sintaksinėmis priemonėmis¹¹.

3.2. Lūžio konstrukcijos vertimas iš norvegų kalbos į lietuvių

Tai, kad lūžio konstrukcijos funkciją lietuvių kalboje atlieka žodžių tvarka ir / arba leksika, patvirtina pavyzdžių iš norvegiško teksto (Gaarderio romano „Sofijos pasaulis“) vertimo į lietuvių kalbą analizė¹², pvz.:

Det var nesten bare på lørdager og søndager
at det gikk mennesker her (SV 11).

Čia galėdavai sutikti žmonių bemaž tik
šeštadieniais ir sekmadieniais (SP 7).

*Tai buvo bemaž tik šeštadieniais ir
sekmadieniais, kad žmonės vaikščiojo čia.

¹¹ O šis pavyzdys rodo, kad vertėjui ne visada pavyksta teisingai interpretuoti ir perteikti komunikacinio krūvio pasiskirstymą sakiniuose, kurių vertime į norvegų kalbą pavartotas lūžis:

Tiktai kolūkyje baisiausiai nenorėjo
dirbti: koks ten darbas? (GK 138)

Det var bare arbeidet på kolkoset
han avskydde: hva er det for slags arbeid?
(TFL 123)

*Tai buvo tiktai darbas kolūkyje, (ko) jis
nekontė: kas yra tai per darbas?

Kai norvegiškame sakinyje pavartota lūžio konstrukcija, nekyla abejonių, kur yra sakinio rema. Lūžio konstrukcija ir reikalinga jai akcentuoti. Šio sakinio vertime lūžiu akcentuojamas veiksnys *darbas* (*kolūkyje*), o originale rema yra vietos aplinkybė *kolūkyje*. Originalo remos vietą sakinio pradžioje rodo inversija, kurią dar sustiprina ir dalelytė *tiktai*. Lūžis čia būtų tikęs aplinkybei *kolūkyje* akcentuoti ir norvegiškajame variante.

¹² Lietuviui nepažįstama lūžio konstrukcija ir jos vertimas gali sukelti sunkumų. Vertėjams ne visada pavyksta teisingai interpretuoti lūžį bei tiksliai perteikti aktualiosios skaidos elementų pasiskirstymą į lietuvių kalbą verčiant sakinius, kuriuose pavartota ši konstrukcija, pvz.:

(...) det er avgjørelsen som tas nå
(Hansen 1992, 26).

(...) sprendimas priimamas kaip tik dabar
(Hansen 1997, 27).

*(...) tai yra sprendimas, kuris priimamas dabar.

Iš šio pavyzdžio matyti, kad originale aktuali informacija yra *avgjørelsen* ~ *spremdimas*. Tai yra rema, akcentuojama lūžio konstrukcija. Vertime į lietuvių kalbą ir žodžių tvarka, ir leksika (*kaip tik*) nurodo kitokią remą – laiko aplinkybę *dabar*. Todėl aktualiosios skaidos atžvilgiu tikslesnis vertimo variantas galėjo būti toks: (...) *dabar priimamas sprendimas*.

Klausimuose vartojama lūžio konstrukcija vertime į lietuvių kalbą neišreikšta jokiomis priemonėmis, pvz.:

Hva var det som gjorde at (...)? (SV 11)

Kas taip patvarkė, kad (...)? (SP, 7)

*Kas buvo tai, kas patvarkė, kad (...)?

4. Lūžio konstrukcija vertime į švedų kalbą

Įvadinėje dalyje minėta, kad lūžio konstrukcija vienodai vartojama ir norvegų, ir švedų, ir danų kalbose. Palyginus tų pačių sakinių vertimą į norvegų ir švedų kalbas matyti, kad lūžio konstrukcijos vartojimo atvejai šiose kalbose dažnai sutampa, tačiau ne visada. Lūžio konstrukcija gali būti pavartota tiktai vertime į vieną iš šių kalbų, o kitoje kalboje pasirinktos kitos aktualiosios skaidos reiškimo priemonės.

1. Lūžio konstrukcija pavartota tiktai vertime į norvegų kalbą

Kas su manimi ir darosi,
kad nieko nebesapnuoju?
(GK 12)

Hva er det som skjer med meg
siden jeg ikke drømmer noe?
(TFL 15)

Vad har hänt mig, varför
drömmer jag inte längre?
(LL 15)

*Kas yra tai, kas darosi su
manimi, nes aš nespnuoju
nieko?

*Kas atsitiko man,
kodėl aš nebesapnuoju?

Šio sakinio vertime į švedų kalbą pavartotas ne lūžis, o ne taip akcentuotas, neutralusis, artimesnis lietuvių kalbai variantas.

2. Lūžio konstrukcija pavartota tiktai vertime į švedų kalbą

Tik ji viena težino, kur
jis buvo ir ką veikė: (...)
(GK 30).

Bare hun visste hvor han
hadde vært og hva han
hadde gjort (TFL 30).

Det var bara hon som visste
var han hade varit och vad
han gjorde (LL 36).

*Tiktai ji žinojo, kur jis
buvo ir ką jis veikė.

*Tai buvo tiktai ji, kuri žino-
jo, kur jis buvo ir ką jis veikė.

Šio sakinio vertime į norvegų kalbą, kaip ir originale, remą (veiksnį *tik ji viena*) nurodo leksinės priemonės, o vertime į švedų kalbą dar pavartotas ir lūžis, papildomai akcentuojantis didžiausią informacinį krūvį turintį sakinio elementą.

Apibendrinant galima pasakyti, kad daugeliu atvejų lūžio konstrukcijos vartojimas vertime į norvegų ir švedų kalbas sutampa. Kartais nesutapimų atsiranda turbūt todėl, kad vertėjas visada gali rinktis ir kitokias priemones, padedančias akcentuoti sakinio remą.

5. Išvados

1. Skandinavų kalbose lūžio konstrukcija yra dažna ir svarbi aktualiosios skaidos atžvilgiu kaip paranki priemonė, kuria galima teisingai išdėstyti aktualiosios skaidos

komponentus sakiniuose, išverstuose iš šios konstrukcijos neturinčios kalbos. Šią konstrukciją pažodžiui išversti į lietuvių kalbą neįmanoma, tačiau gramatiškai laisva žodžių tvarka lietuvių kalbai suteikia daugiau galimybių negu gramatiškai apibrėžta žodžių tvarka skandinavų kalboms. Jose sintaksinės galimybės paskirstyti informacinį krūvį yra ribotos ir todėl reikalingos tokios specialios sintaksinės konstrukcijos kaip lūžis.

2. Vertime iš lietuvių kalbos į norvegų lūžio konstrukcija dažniausiai vartojama tada, kai originale remą rodo inversija, remai būdinga žodžių tvarka (rema yra sakinio gale), dialoguose – kirtis, emfazė. Ypač dažnai remą nurodo leksika, o dažniausiai tam derinamos kelios priemonės.

3. Lūžio konstrukcijos vartojimas verčiant iš lietuvių kalbos dažnai yra tiesiog papildoma remos akcentavimo priemonė, kai rema jau ir taip yra aiški, – ją nurodo kitos aktualiosios skaidos raiškos priemonės, pavyzdžiui, žodžių tvarka ar leksika, klausime – klausiamasis žodis.

4. Lūžio konstrukcijos funkciją lietuvių kalboje atlieka žodžių tvarka (akcentuojamasis narys eina sakinio gale arba pabrėžiamas inversija) ir / arba leksika. Klausimo lūžis vertime į lietuvių kalbą tiesiogiai neatsispindi.

5. Iš šios konstrukcijos vartojimo vertime į norvegų ir švedų kalbas palyginimo matyti, kad verčiant tekstą iš lietuvių kalbos į skandinavų kalbas be šios konstrukcijos visada yra ir kitų, alternatyvių būdų teisingai perteikti informacinio krūvio paskirstymą sakinyje.

NORWEGIAN CLEFT-SENTENCES AND THEIR EQUIVALENTS IN LITHUANIAN

Summary

The aim of this article is to provide an analysis of Norwegian cleft-sentences and their equivalents in Lithuanian from the Functional Sentence Perspective (FSP). The material for this study has been collected from Lithuanian-Norwegian and Norwegian-Lithuanian translations of fiction.

In Scandinavian languages the cleft-construction is an important means of FSP because it helps to arrange the components of FSP correctly for translations from Lithuanian where this construction does not exist. On the other hand the grammatically free word order in Lithuanian gives more possibilities than the fixed word order in Scandinavian languages, where syntactic means for ordering the informational elements in a sentence are limited, and therefore one needs such special constructions as cleft-sentences.

The analysis partly confirmed the assumption that cleft-sentences are mostly used in Norwegian translation when the rheme is indicated by inversion or word order which is characteristic for the rheme (the rheme is in sentence final position) in the original. In dialogues the rheme is indicated by stress or emphasis. One can claim that frequently the rheme is indicated by lexical means, but in most cases various components of FSP are combined. Use of cleft-construction in translations from Lithuanian is often an additional way of emphasizing the rheme when the rheme is already expressed by other components of FSP, e. g. lexical means or word order; in questions it is the interrogative word.

This article also contains a comparison of the usage of the cleft-construction in translations to Norwegian and Swedish. This led to the conclusion that there are always other ways than cleft-sentences to arrange informational elements correctly in the sentences translated from Lithuanian to Scandinavian languages.

LITERATŪRA

- DLKG³ – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika (red. V. Ambrazas), Vilnius, 1997.
- Ekerot L. J., 1995, Ordföljd, tempus, bestämdhet, Kristianstad.
- Faarlund J. T., 1992, Norsk syntaks i funksjonelt perspektiv, Oslo.
- Faarlund J. T., S. Lie, Kj. I. Vannebo, 1997, Norsk referansegrammatikk, Oslo.
- Girdenienė D., 1971, Aktualioji skaida ir jos reiškimo būdai lietuvių kalboje, – Kalbotyra, XXII, 35–47.
- Golden A., K. Mac Donald, E. Ryen, 1998, Norsk som fremmedspråk, Oslo.
- Lie S., 1998, Innføring i norsk syntaks, Oslo.
- Lundeby E., 1967, Utbrytning av setningsledd i norsk og i andre språk, – Språk og språkundervisning, I, 2–15.
- Weinert R., J. Miller, 1996, Cleft Constructions in Spoken Language, – Journal of Pragmatics, XXV, 173–206.
- Åfarli T. A., 1997, Syntaks, Oslo.